

skog Carstva, u hurjaniziranoj državnoj religiji, Teššup i Hepat predstavljaju vrhovne bogove hetskih zemalja.

Huritska mitologija, rekonstruisana na osnovu hetskih prevoda, bazira se na centralnoj ideji o smeni generacija različitih bogova u mitskim conima. Više sačuvanih mitova, od kojih je najpoznatiji „Priča o nebeskom kraljevstvu“, bavi se ovom temom iz raznih uglova.

Odgovarajuća pažnja posvećena je i huritskim ritualima proricanja na osnovu leta ptica i ispitivanja životinjske utrobe, u čemu se Huriti nadovezuju na mesopotamsku praksu i služe kao posrednici Hetima. Izuzetno važnu ulogu u svakodnevnom životu igrali su magijski katarški rituali poreklom iz jugoistočne maloazijske oblasti Kizzuwatne. U tom kontekstu karakteristične pojave su žrtvovanje ptica podzemnim bogovima i oslobodanje od bolesti i drugih nevolja njihovim transferom na životinje.

Kratak prikaz posvećen je huritskoj *književnosti* (str. 77-79) koja se u potpunosti uklapa u tradicije mesopotamske „pisarske kulture“. Huritski tekstovi nalaženi su u Hataši, Ugaritu, Emaru i egipatskoj Amarni, što znači da zasad nema nalaza iz centralne oblasti Mitanskog Carstva.

Kao poseban dodatak Wilhelmovoj knjizi, na str. 80-90 nalazimo poglavlje *umetnost i arhitektura*, od autorke Diane L. Stein, bogato ilustrovano fotografijama nalaza iz Alalaha, Nuzija, Tell Braka, Ugarita i Tell-al-Fakhara.

Knjiga G. Wilhelma, odličan i pristupačan uvod u istoriju Hurita, potekao iz pera autora mnogobrojnih studija o različitim aspektima huritske istorije i kulture, zaslužuje pažnju i stručnjaka i šire čitalačke publike. S obzirom na hroničnu nestašicu sličnih monografija na našem tržištu, bilo bi dobro da se neka izdavačka kuća zainteresuje za izdavanje ove knjige na našem jeziku.

Marijana Riel
Filozofski fakultet
Beograd

Primljeno, 18. XI 1990.

PIERRE CARLIER, *Démosthène*, 1990 Paris 381 стр.

Пицувањето за познати и контроверзни историски личности каков што е Демостен (патриот, херој, маченик, корумпиран патриот, хипокрит, поткуплив и сл.), носи ризик од повторување на познати работи без да се каже ништо ново. За тоа е свесен и Ав. кој во предговорот ги наведува причините што го натерале да се зафати со расветлувањето на личноста на најголемиот оратор на сите времиња, кому природата не му одела на рака: пелтечел, говорел нејасно погрешно изговорајќи одредени гласови и сл. Сепак неговите говори не го оставаат индиферентен ни модерниот читател и оценките за него често ги оддаваат политичките сфаќања на историчарот. Хегелијански обоената историографија го квалификува како човек кој одел против тркалото на историјата борејќи се страсно за надминатиот облик на политичко уредување (полисот), а со тоа за однапред изгубена битка. Други пак конфликтот меѓу Македонија и Атина го поедноставуваат сведувајќи го на односот на силите: Филип победил затоа што бил појак. Во најново време пак има тенденции за минимизирање и потценување на улогата и активностите на овој атички оратор или се оценува преку претпоставените намери на Филип што според Платон значи оценување на една сенка преку друга. За разлика од Д. од чија последна биографија измина речиси половина век интересот за Филип (особено по откривањето на некрополата во Вергина) е поголем што се објаснува со фактот дека победникот фасцинира повеќе од поразениот, но за разлика од другите поразени Д. успеал да го остави своето видување на конфликтот и да даде голем број податоци за својот противник. Продробочената анализа на неговите говори (60, според традицијата) често

доведува до нијансирање на првиот впечаток а често не сме во состојба да одговориме како би постапиле да сме на местото на Д. Затоа Ав. избегнува да даде свое мислење оставајќи го читателот сам да си најде одговор.

Материјала е поделена во 10 глави. Првата се однесува на функционирањето на атинската демократија во времето на Д. Приодот е современ: се споредува со западните демократии кои се од парламентарен тип за разлика од атинската која е директна но затоа за ограничен број на луѓе. Најголема спротивност: слободни-робови за атинската демократија не е контрадикторна бидејќи робовите ја овозможуваат политичката активност на граѓаните ослободувајќи ги од физичка работа. Функционирањето на демократијата го овозможуваат и метеците кои немаат политички права но плаќаат личен порез зголемувајќи ја благосостојбата. Во неповолна положба за остварување на политичките права се жителите на селото како и сиромашните граѓани заради што на почетокот на IV в. е воведен *misthos ekklesiastikos* (една и пол драхма) како и на судиите (*misthos heliastikos*) и на членовите на извршниот орган (*misthos bouleutkos*). На концизен и јасен начин прикажано е функционирањето на сите органи и изборот на нивните членови и магистратите што се врши со ждрепка освен за оние за кои е потребна стручност. Тоа им овозможува на најголем број на граѓани да учествуваат во власта и му дава шанса на секој граѓанин да биде претседател на државата но само 24 часа. И покрај вака конципираното уредување можни биле влијанија од јаки личности (Перикле) заради што Тукидид со право ќе рече дека Атина по име е демократија а всушност власт на еден човек. Ваквите личности се „појаци“ и од денешните претседатели на држави чии компетенции се ограничени со разни закони, иако тие не ги донесувале сами законите туку го убедувале народот да ги изгласа. Иако нема политички партии во модерна смисла на зборот сепак има политички борби, а за да се запрат бескруполозните конфликти и овозможи функционирањето на полисот воведени се мерките остракизам, *cisangelics* или *graphē paranomon*, иако понекогаш изгледа дека народот ги жртвува довчерашните љубимци, често и самиот изманипулиран од демагозите.

Втората глава е за детството и младоста на Д. кого судбината, како и природата не го галела: на 7 години останал без татко. Неговите татори ќе му го растураат имотот, а тој учејќи право и реторика, по своето полнолетство, 336 г. ќе покрене судски процеси кои ќе ги добие, но не и парите бидејќи старателите ќе успеат да ги изиграат прописите. По овој успех Д. започнува кариера на логограф со што ќе ја поправи својата материјална положба, а неговиот талент за сликање на карактери му овозможува брз успех. Меѓутоа тој има амбиции за политичка кариера за која се подготвува образувајќи се преку историски, а не со филозофски текстови како што било вообичаено. Тој е еден од ретките политичари кои се интелектуално образовани кој не ги импровизира своите говори та противниците му забележувале дека неговата елоквенција мириша на маслото од светилката.

Во третта глава: Атина и Д. пред Филип, даден е кус преглед на подемот на Атина во грчкиот свет и отпорите кон нејзината хегемонија. Во V. в. Атињаните не само што признавале дека таа е тиранска туку биле горди, сфаќајќи го тоа како доказ за нивната природна супериорност. Но во IV в. покрај материјалното осиромашување, незадоволството на богатите заради даноците за скапите експедиции, на селаните од долгите одсуства и сл. доведува до зголемување на наемниците, до отпор на другите градови, до чувство на грижа т.е. како што вели Ав. до постимперијалистички комплекс и до желба за мир изразена во говорот на Исократ „За мирот“, делото на Ксенофон „За приходите“ и во дефанзивната и мирољубива политика на Евбул кој ќе успее да се изгласа закон против користење на фондот *thesōikon* за воени походи. За разлика од него Д. мисли дека Атина треба да води превентивна офанзива за да не дозволи противникот да стане посилен од неа, дека со неактивноста ги губи можните сојузници, дека е должна да ја брани не

само својата туку и демократијата во грчкиот свет што според Ав. значи обраќање до сите Грци со слоганот: „Демократи од сите земји обединете се со нас“, но и обид за обнова на хегемонијата. Нема поткрепа во народот а одбиените (Мегалополис, Родос) се вртат кон Македонија. Во додатокот на главата со споредување на I-та Филипика и говорот за слобода на Родос покажува дека вториов треба да се датира во 353, најдоцна пролета 352 а не 351/0 год.

Во четвртата глава, за издигањето на Македонија, дава кус преглед на нејзината историја пред и во време на устоличувањето на Филип. За неискористената победа на Бардилис го прифаќа мислењето на J. Elis изведено ex silentio: веројатно Филип прифатил да плаќа порез и му признал хегемонија, неславни дела премолчени од неговите историографи. Ваквото објаснување го прескокнува Д. кој е многу добро информиран за ситуацијата во Македонија и не би заборавил да го искористи. Всушност нема неискористена победа бидејќи главна цел на илирските напади е пленот а илирското кралство далеку заостанува зад македонското дури и во II-та фаза за што експлицитно сведоштво дава T. Liv. XLV,433,2. Молневитиот успех на политичката и дипломатската активност на Филип не ги загрижува Атињаните бидејќи не можат да замислат дека некој крал на Македонија, од каде не можело да се купи ни добар роб, еден ден ќе завладее со Грција уште помалку со Атика. Филип вешто го користи тоа како и караниците меѓу грчките полиси. Со учество во светата војна 355–346 г. добива право на глас во Делфиската амфикионија и хегемонија во тесалската конфедерација. Ослабената Атина води политика на *divide ut imperas* бидејќи единствена гаранција за безбедност е слабоста на нејзините противници. Филип и тоа ќе го искористи приклучувајќи ги трите делови на распарченото тракиско кралство. Атињаните стануваат свесни за опасноста од него дури 351 кога им изгледа непобедлив, за разлика до 354-та кога им се чинеше безначаен. И во двата случаи реакцијата беше неактивност. Во 351 г. (Ав. со право го отфрла датирањето во 349 г.) Д. настапува со својата I Филипика објаснувајќи го успехот на Филип не со способностите, туку со неговото снаоѓање во меѓународните односи за кои нема пишани закони како за полисот, туку природни: неактивноста на едните ја предизвикува акцијата и агресијата на другите. Неговиот предлог за превентивно праќање на 10 триери со 2000 војници на македонскиот брег е отфрлен.

Во петтата глава, Олинтијци, прикажано е разурнувањето на Олинт и активностите на Д. за време на релативниот мир меѓу Филип и Атина, кога безуспешно се обидува да ги убеди да направат финансиски и воени реформи. Резултат од неговиот предлог за помош на Олинт е склучениот сојуз, но не и испраќање помош. Во II-та Олинтика ја анализира ситуацијата во Македонија убедувајќи ги дека Филип не е непобедлив а во III-та дека треба да се сочуваат сојузниците и да се смени законот за теориконот. Законот останува а се испраќаат 38 бродови со 2000 наемници (пелтасти) но со оглед на ангажирањето во Евбоја помошта задоцнува и 348 г. Олинт е срамнет со земјата.

Шестата глава, Мирот на Филократ, се однесува на големите дипломатски маневри 348–46 г. Спротивно на Есхин, Д. е за мир за да може Атина подобро да се подготви, а не заради опортунизам и демагогија како што ќе му префрлаат неговите противници, а и некои историчари. Евбул пак е за одбрамбен сојуз со широки размери кој би го одвратил Филипа од војна. Меѓутоа обидите на Есхин за сојуз се безуспешни. Грчките полиси не сакаат војна ни со Атина ни со Филип туку гаранција за општ мир која во случајов би ја дал Филип како персискиот крал 388-та г. Одолговлекувањето на склучувањето мир од страна на Филип покажува дека всушност бара начин за потчинување и на јужна Грција. Во атинската делегација е и Д. кој се здрвил пред Филип и ништо не кажал. Македонската делегација (Антипатар, Парменион и Еврилох) во Атина, Д. кој е булеут, ја прима прекрасно, та Есхин

подоцна ќе му префрли за перничињата на нивните седишта. По заклучувањето на *status quo* мир атинската делегација оди во Пела на заколнување, а по враќањето од Тракија Филип ја води со себе божем за арбитража меѓу Фарсала и Халос. Притоа ѝ ветува дека ќе ја врати независноста на бојотските градови и ќе ја ослаби Теба барајќи помош од Атина. Д. е против, за да не се изгуби можниот сојузник за заедничка борба против Филип.

Демостен против детантот е седма глава погрешно обележена како осма. Од 346 г. односите со Филип се главна тема на атинската политика. Промакедонската странка е составена од пацифисти, панхеленисти и филиписти. Девеесетгодишниот Исократ лансира апел до Филип за помирување на Грците и општохеленска војна против Персија која треба да ги реши социјалните проблеми, искажано уште 380 г. во Пенегириот. Антимакедонската коалиција на чело со Д. и Хиперид е за војна. Филип пак се однесува најпријателски што може: 345-та е против Делос кој на Атина ѝ ја оспорува контролата на храмот. Социјалните и политичките борби на Пелопонез му овозможуваат да се меша: 344-та г. праќа помош на нападнатата од Спарта Месенија. Д. патува на Пелопонез но не успева да ги одврати полисите од сојуз со Филип, кој писмено протестира во Атина, а Д. ја говори II-та Филипика во која ги „разоткрива“ намерите на Филипа. Пред походот во Египет персискиот крал Артаксеркс, плашејќи се дека Филип ќе го искористи неговото одсуство нуди финансиска помош на Атина. За да го спречи тоа Филип предлага ревизија на мирот според желбите на Атина. Не само што е одбиен предлогот на Артаксеркс туку му се закануваат со својот непријател Филип (!?) доколку превземе нешто против Грците. Се разбира дека Филип не врши ревизија на мирот а Д. го користи незадоволството на Атињаните за покренување на процеси против Филократ кој не чекајќи ја осудата бега од Атина, а Есхин се одбранува. За да го поправи расположението кон него 343 г. Филип им го нуди островчето Halonnes, предлага заедничка акција против пиратите и трговски сојуз. По одбивањето го менува пријателскиот однос и праќа протесни писма (342-та заради атинската плачка на неговите тракиски поседи) и закани. Во III-та Филипика Д. предлага војна и дипломатски мерки бидувајќи се да формира панхеленска лига. Потсетувајќи ја на кршењето на мирот, 340 г. Филип безуспешно ги опседнува Перинт и Бизант но затоа запленува 230 атински бродови со жито (над 700 таленти) заради што Атињаните гласаат за предлогот на Д. да се скрши стелата со мирот на Филократ што значи објавување на војна.

Осмата глава ги прикажува настаните непосредно пред решавачката битка кај Хајронеја. Д. успева да го поништи законот за теориконот и да го смени оној за триерархијата. Борбата на Филип со скитскиот крал Atheas ги обновува надежите за мир, но Светата војна пролета 339-та (терминот е прецизиран со анализа на сметките на Делфискиот храм) му дава можност повторно да се вмеша во грчките работи. Есента е избран за водач на војната и веднаш ја зазема Елатеја на источната граница на Фокида со Бојотија што е гром од ведро небо за Атина, која праќа делегација во Теба на чело со Д. Пуштајќи глас за буна во Тракија Филип го ослабува вниманието на Грците, ги зазема Амфиса, Навпакт и Делфи, им нуди мир по чие одбивање сјајно ги победува. Атина имала 2000 заробени и 1000 мртви а Теба преку 2000. Во Атина се преземени вонредни мерки: решенија за враќање на политичките бегалци, граѓанско право на метежите и др. кои со широкоградоста на Филип (ослободени заробеници, оставени клерухии во Имброс, Скирос и Лемнос управа на храмот во Делос, даден Оропос, мртвите пратени во придружба на Александар и др.), се непотребни. Атина возвраќа со почести за Филип и Александар. По демонстрирањето на сила на Пелопонез посебно пред Спарта, 338/7 г. ги свикува грчките делегации во Коринт каде е потпишан општиот мир како гаранција за територијалниот интегритет, независноста, уредувањето и социјалниот поредок, на чело со Филип како хегемон. Со изгласувањето на предлог за поход на Персија членките се *de facto* претворени во сојузници. Во екоп на подготовките Филип е убиен.

Девета глава, Демостен и Александар. Недоличната радост на Атињаните и Д. кој само пред 6 дена ја изгубил единствената ќерка заради смртта на Филип и решението за поставување жртвеник на „тираноубиецот“ се објаснува со убедувањето дека тоа е крај на македонската хегемонија иако стратегот Фокион ги потсетува дека македонската војска има само еден човек помалку. А „детето“ Александар (според Д.) веднаш покажа дека е повеќе од достоин син на својот татко. Додека тој ја зацврстува северната граница, Д. безуспешно се обидува да го придобие Атал, водачот на македонска претходница во М. Азија. Но затоа тука е Дариј III чиј предлог од 300 таленти званично е одбиен но добар дел завршува во рацете на Д. кој го прогласува Александра дури за мртов. По безусловната капитулација, судбината на Теба Александар ја предава на Коринтската лига со чие решение е разурната а жителите продадени во робство. По ова Д. станува крајно претпазлив кон Александар така што противниците му префрлаат дека Македонците го купиле. Некои историчари пак тоа го објаснуваат со малодушност или со чекање на добра прилика. Анализирајќи ги говорите како и условите, Ав. пак мисли дека Д. бил реален проценувач на ситуацијата со што ја спасил Атина од катастрофа. Од 330–325 г. Атина се потешко го носи македонскиот јарем (проблеми во снабдување со жито, осиромашување) и расположението за отпор се зголемува, дотолку повеќе што Александар е далеку во Индија. Брзото и строго реагирање на Александар 325 г. ја потврдува политиката на Д. иако по аферата со Харгал тој е осуден. Меѓутоа казната од 50 таленти наместо 200 покажува дека народот всушност ја осудува неговата политика. Неможејќи да ја плати Д. е затворен, но успева да побегне. Втората причина за таквата политика на Д., Ав. ја гледа во недоразбирањата кај противникот и божезната можност за граѓанска војна меѓу Александар и Антипатар, во која, оданоста кон Александар, Атина скапо би ја наплатила. Мора да се подвлече дека нема индиции за такво нешто во изворите. Заменувањето на Антипатар со Кратер не е заради затегнати односи туку желба на Александар за менување на тврдата и насилничка Антипатрова политика во Европа, а со оглед на за тоа време непремостиви далечини Александар не бил во можност да му дава конкретни инструкции. По ненадејната смрт на Александар, водач на буната во Грција е Атина. Д. пропагира за своја сметка на Пелопонез та иако не придобива сојузници успева добар дел да одврати од македонска страна што ми обезбедува триумфално враќање во Атина. При тоа, божем за жртвување добива 50 таленти за да може да ја плати казната. Ламиската војна 323/2 г. во која по почетните успеси Атина трпи пораз и оној кај Аморгос значи крај на нејзината поморска моќ, ја потврдува политиката на Д. Антипатар, доследен на себе ѝ ја одзема последната трошка слобода: македонска посада во Мунихиј, олигархиска влада и предавање на антимакедонските оратори. Д. се крие во храмот на Калаурија и на барањето да се предаде испива отров. Според Ав. Д. не е херој на изгубеното дело туку луциден политичар несфатен од современите, кој по битката кај Хајронеја сфатил дека нема враќање назад и неговото свртување од политиката на жесток кон дискретен отпор и преговарање го прави прв човек на хеленистичката епоха.

Во последната глава Ав. дава преглед на мислењата за Д. од Антиката до денес. Говорничките квалитети му ги признавале дури и противниците (Есхин). За други (Деметриј од Фалерон) кој како прв управник на Александријската библиотека е нејасно служен за собирање на говорите) неговата елоквијенција била вештачка а држењето феминизирано. За време на Хремонидовата војна (268/1) Атињаните ретроспективно ја оправдуваат политиката на Д. По предлог на неговиот внук *Démocharès*, говорник и политичар, изгласан е почесен декрет и бронзена статуа на Агората. По резигнацијата од римската хегемонија која ја заменува македонската Д. станува национална гордост. Полибиј пак му префрла атенцентризам и аналогно на своето време мисли дека отпорот бил залуден и дека требало само да се спасуваат

националните интереси. За време на граѓанската војна во Рим, 43 г., Д. е пример за одбрана на Демократијата (Филипиките на Кикерон). По принципот нема потреба од политички модел и тој е ценет само како говорник. За некои тој бил совршен стоички херој, идеален патриот, а моралистот Плутарх предност му дава на Фокион префрлајќи му слабост во борбата и поткупливост. За Г. Дројзен, ученик на Хегел, Д. е голем говорник и патриот но не е политичар. На локалпатриотот Д., му се спротивставува обединувачот на Грците, Филип кој се споредува со Бизмарк, а Македонија е „Прусија на Балканот“. На почетокот на веков германската историографија го квалификува дури како персиски агент и предавник (U. Karsted). За E. Dregur атинската демократија е адвокатска република, дури предлагал исфрлање на Д. од училишните програми заради негативно влијание врз младите. Француската историографија е за атинската демократија, но признава дека Историјата не му дала за право на Д. Кога нацизмот ги загрозува западните демократии Д. пак е во мода, а Филип се споредува со Хитлер. По II светска војна кога реториката не се предава, грчкиот јазик сè помалку се учи, а историчарите се вртат кон социјалната проблематика Д. малку се проучува. Денешните тенденции за детанг исто така придонесуваат за негативна оценка на Д. Авторот потсетува дека теоријата на Д. покрај империјализмот се состои и во уравнотеженост на односите и сојузи. Неговата теорија е заснована врз односи на моќ, политичка физика, та покрај Тукидид и Полибиј всушност е теоретичар на меѓународните односи. Инсистирањето на старите непријателства (Персија, Теба) за Д. е политички апсурд. Будноста и искористувањето на секоја „прилика“ се неговите главни точки.

Во анексот Ав. распрва за изворите за Д. меѓу кои најбројни се неговите дела така што биографијата за Д. е биографија на самиот Д. Од 69 говори сочувани се 6С, 6 апокрифни писма и збирка од 24 пролози. Двете верзии на III Филипика, подготвениот и објавениот текст, се доказ за начинот на работа на Д. Ав. аргументирано ги отфрла мислењата дека Филипиките и Олинтиките не биле говорени, туку памфлети јавно читани во интелектуалните кругови како оние на Исократ кој за разлика од Д. никогаш не зел збор во собранието заради слабиот глас. Недостигот на епиграфски извори несразмерен со политичката улога на Д., Ав. го објаснува со политичката стратегија на Д. кој ја креирал глобалната политика, а во дело ја спроведувале неговите приврзеници.

Печатните грешки се малубројни: на стр. 310 стои *logide* наместо *lagide*, на 149 *sutout* наместо *surtout*, а на 94 стр. 368 г. наместо 386 г. Единствено застарено мислење е за Трибалите–тракиско племе, кои според најновите сознанија се означуваат како посебна етно–политичка група (в. F. Parazoglu *Srednjbalkanska plemena i predrimsko doba*, Sarajevo, 1969, стр. 11–17) од В. Георгиев дефинирана како дако–мизиска.

Снабдена со хронолошка табла, забелешки, основна библиографија, индекс и список на карти, излезена од перото на стручњак кој предавајќи ја материјата на своите студенти, успеал да ја прикаже јасно и концизно, ова книга претставува незаменлив прирачник не само за студентите и наставниците туку и за сите оние кои се интересираат за антицката историја посебно за историјата на Македонија.

јули 1990, Скопје

Наде Проева,
Филозофски факултет